

УДК 124

DOI 10.58649/1694-8033-2025-1(121)-117-128

МОЛДАЛИЕВ О.А.

Ж. Баласагын атындагы КУУ

МОЛДАЛИЕВ О.А.

КНУ имени Ж.Баласагына

MOLDALIYEV O.A.

KNU named after J. Balasagyn

**“ИСЛАМ МАМЛЕКЕТИНИН” ИДЕОЛОГИЯСЫНЫН НЕГИЗДЕРИ ЖАНА
НАТЫЙЖАЛАРЫ**

ОСНОВЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ ИДЕОЛОГИИ “ИСЛАМСКОГО ГОСУДАРСТВА”

**THE FOUNDATIONS AND CONSEQUENCES OF THE IDEOLOGY
OF THE “ISLAMIC STATE”**

Кыскача мүнөздөмө: Макала актуалдуу маселеге - экстремисттик идеологиянын негиздерине жана аны менен күрөшүүнүн көйгөйүнө арналган. Учурда экстремисттик кыймылдардын кеңири кулач жайып, адамзаттын коопсуздугуна коркунуч туудурган окуялар чечилбеген маселе бойдон калгандыгына мисалдар келтирилген. Эл аралык террористтик уюмдардын идеологиясынын пайда болуу түпкү тарыхы жана таралышы геосаясий контекстте, эволюциялык негизде изилденип, глобалдык деңгээлдеги коркунучтуу уюмдар менен кантип күрөшүү керек, алардын идеологиясына азгырылып жаткандарды кантип токтотууга болот деген суроолорго жооптор сунушталган.

Аннотация: Статья посвящена актуальной проблеме – основам экстремистской идеологии и борьбы с ней. Приведены примеры угрозы безопасности человечества все расширяющейся деятельностью экстремистских движений, которая остается нерешенной проблемой. Исследована история возникновения идеологии международных террористических организаций в геополитическом контексте на эволюционной основе и внесены предложения по вопросам борьбы с представляющими глобальную угрозу организациями и то, как предотвратить от соблазна подпадающих под их идеологию.

Abstract: The article is devoted to the urgent task - the basics of extremist ideology and the problems of combating it. Examples of human security threats are given all the expanding activity of extremist movements, which remains an unresolved problem. The history of the ideology of international terrorist organisms in a geopolitical context on an evolutionary basis has been investigated and proposals have been made on the fight against organizations that pose a global threat and how to prevent the temptation of those who fall under their ideology.

Негизги сөздөр: ислам мамлекети; ваххабия; экстремисттик идеология; халифат; хаваридж; кийинки муундар.

Ключевые слова: исламское государство; ваххабизм; экстремистская идеология; халифат; хаваридж; следующие поколения.

Keywords: Islamic state; Wahhabism; extremist ideology; caliphate; havariga; next generations.

*Адамдардын көпчүлүгү өздөрүн чындыкты издеп кыйнашпайт
жана даяр көз караштарды өздөштүрүп алганга ыктуу
Фукидид, байыркы грек тарыхчысы*

2024-жылдын 22-мартында Москва шаарынын четиндеги эң чоң оюн-зоок аянты - “Крокус Сити Холл” борборундагы миңдеген адам чогулган концерт залына төрт террористтин куралдуу кол салуусунан 145 адам өлүп, 550дөн ашык адам жарадар болгон. Жарылуудан жана өрттөн имараттын айрым жерлери кыйрай баштаган.

Бул ири масштабдагы кол салууга жоопкерчиликти 2015-жылдын январында түзүлгөн “Ислам мамлекети - Хорасан” (Хорасан – Катарына Афганистан, Иран, Пакистан, Түркмөнстан, Өзбекстан жана Тажикстандын айрым жерлерин камтыган тарыхый аймак) (ИМХ) (толук аталышы “Ислам мамлекетинин Хорасан вилаяты” (Виляят айрым мусулман өлкөлөрүндөгү административдик – аймактык бирдик)) эл аралык террорчулук уюму мойнуна алган. Аталган жихадчыл топ “Ислам мамлекетинин” (ИМ) уюмдарынын арасында ашынган экстремисттиги жана ырайымсыздыгы менен айырмаланат. “ИМ-Хорасан” ооруканаларга, кыздар мектептерине да кол салгандыгы айтылып жүрөт.

“ИМ-Х” дүйнөлүк халифат курабыз деп, глобалдык максатты көздөгөн уюмдардын бир бөлүгү. Алар кимдерди “каапырлар” деп санаса, ошолорго кай жерден жетсе, кол салышат, аларга Батышты эле эмес, шиа мусулмандарын да кошуп алышкан.

“ИМ-Хорасандын” таянычы Ооганстандын чыгыш тарабындагы Нангархар провинциясы. ИМ каржылоо маселесинде дүйнөдөгү эң бай террорчул уюм [1] болуп саналат.

ИМдин экстремисттик идеологиясынын башаты

Учурда глобалдык коркунучка айланган бул эл аралык террорчулук уюм – өзүн «Ислам мамлекети» деп атаган топтун *такфирчилик идеологиясынын* тамыры хаваридж – *хариджийлерге* жана алардын тарыхый таасири менен Мухаммад ибн Абд Аль Ваххаб негиздеген диний-саясий кыймылга – *ваххабияга* барып такалат.

Азирети Мухаммед пайгамбардын (сав) заманында бекем кармалган Ислам динине кандайдыр бир жаңылык киргизүүгө эч кандай

аракеттер болгон эмес жана ал мүмкүн да эмес эле. Анткени жамааттын жана ар кайсы өлкөлөрдөн келген түрдүү диндердеги адамдардын исламга, ишенимге, ибадатка, жашоого байланышкан бардык суроолоруна Пайгамбар (сав) өзү жооп берип, түшүндүрүп жана өзүнүн жүрүш-турушу менен мусулмандардын жашоосуна үлгү болгон. Мындай шартта мусулмандардын ортосунда талаш-тартыш маселелер, пикир келишпестиктер калыстык менен чечилип, чыр-чатактарга негиз болгон эмес. “Бирок Пайгамбардын мезгилинде пайда болгон мусулмандардын бирдиктүү коому (Умма) тез эле көп сандаган эрегишкен тайпаларга жана топторго ажырап кетти», – деп жазат Улуу Британиялык ислам изилдөөчү доктор Ф. Дафтари, – себеби мусулмандар бир катар фундаменталдык маселелер боюнча бирдиктүү көз карашты иштеп чыга албай коюшту”[2].

Азыркы мезгилдеги изилдөөлөр далилдегендей, өз тарыхынын алгачкы үч кылымында мусулмандар интеллектуалдык аракетке бай жана сырткы чөйрөсү такай өзгөрүп турган абалда жашашкан. Ф.Дафтаринин пикири боюнча исламдын калыптануу доору ар кандай көз караштар жана идеологиялык мектептердин пайда болушу, ошондой эле исламдын өнүгүүсүнүн баштапкы баскычтарында чечүүнү талап кылган негизги диний-саясий маселелерге көз караштардын түрдүүлүгүнүн кенендиги менен белгиленген.

Азирети Мухаммеддин (сав) көзү өткөндөн кийин мусулмандардын ортосунда халифтик бийликтин мураскорлугу боюнча талаштуу суроо пайда болору менен *саясаттын динге аралашуусу* даана байкала баштаган. «Абу Бекрдин бийликке келишине жардам берген, андан кийин өзү башкарган Омардын чечкиндүүлүгүнүн натыйжасында Ислам дини бекем сакталып калган, – деп жазат француз ислам изилдөөчүсү, Париж университетинин профессору А. Массэ, – бирок Османдын (мезгилинде) курайшилердин эки уруусунун ортосунда күрөш башталган. Ал кармашуу Алинин убагында жогорку чыңалууга жеткен. Дал ошол учурда даана саясаттан келип чыккан биринчи сектанттык

кыймылдар пайда болгон... Ал кыймылдардын эң биринчиси хариджия эле»[3].

Халифалардын башкаруу мезгилиндеги исламдын диний-саясий идеологиясынын калыптанышына катар жүргөн коомдук-саясий жана социалдык жашоодогу татаал карама-каршылыктар, официалдуу суннийлик исламдын идеялык оппозициясынын өсүшү көптөгөн ар кандай диний-саясий партияларды, философиялык жана теологиялык мектептерди, багыттарды, секталарды пайда кылды. Себеби мусулмандар диний билимдеринин өтө жетишсиздигине жана динди түшүнүүдө көптөгөн “актай жерлерге” туш болушту, жараткандын сыпаттары, бийликтин келип чыгышына мүнөздөмө, чыныгы ишенгендер менен күнөөлүүлөргө аныктама берүү аракеттерине айрыкча көңүл бөлүштү.

Түрдүү түшүнүктөрдүн пайда болушунун саясий, социалдык, маданий, географиялык (геосаясий) ж.б. себептери, анын ичинде инсандык фактор да бар. Аларды изилдеген мусулман ересиографтар татаал проблемаларды талдап, секталарды классификациялоого аракеттенишкен.

Исламдын догматтарынан четтеген агымдарды изилдөөчүлөрдүн ересиографтардын дээрлик бардыгы, кайсы теологиялык мектепке тиешелүүлүгүнө карабай, мусулмандардын бөлүнүүгө дуушар болоору Мухаммед пайгамбардын (сав) хадисинде «иудейлер 71 сектага бөлүнүп кеткен, христиандар – 72ге, ал эми мусулмандар коому 73 сектага тарайт, алардын 72си тозокко түшөт жана бирөө гана, көпчүлүк мусулмандардын негизги массасына таандыгы, аман калат жана бейишке кирет», - деп айтыларын белгилегенден башташат. Алардын эң көрүнүктүүлөрүнүн бири Абу-л-Музаффар ал-Исфараини (471/1078-ж. каза болгон) өзүнүн Иранда жана Египетте 1940-ж. басылып чыккан «ат-Табсир фи-д-дин ва тамйиз ал-фирка ан-наджийа ан фирак ал-халикин» деген китебинде, «Ислам өлкөлөрүндө динден адашкан адамдар пайда болуп, алар жөнөкөй элди алдап, анын динин чаташтырып жатышат, -чыныгы динди баяндап жана ошону менен бирге “динден

четтегендердин эмнеден адашкандыгын көрсөтүү керек, – деген; ошондо анын китебин окуган адамдар өзүнүн ишенимин жана динин бекемдейт, аны менен бирге чыныгы диндин душмандарынын калпы жана алдамчылыгы, митаамдыгы адамдардын жүрөгүнө кире албай калат», – деп белгилеген [4].

Мухаммед пайгамбар (сав) мусулмандарга жамаат менен чогуу болууну буйрук кылып, ошондой эле бөлүнүүгө жана эки жүздүүлүк кылууга тыюу салып, «Чындыгында бизге чейин болгондорду көптөгөн суроолор жана пайгамбарлар менен көз караштары келише албастык өлтүргөн», – деп айткан[5].

«Чындыгында бул коом 73кө бөлүнөт жана бирөөнөн башкасынын баары Оттун ичинде болуп калышат» – деп, бул көптөгөн жолдор менен берилип келген белгилүү хадис, анын анык экендигин Ибн Хиббан, аль-Хаким, аз-Захаби, аш-Шатыби, ас-Суюты, Ибн Таймийя, Ибн Касир, Ахмад Шакир жана аль-Альбани ырасташкан. Бирок бул хадис эң толук жыйнактардын абройлуулары, негизгилеринен болгон имам Бухаринин жана имам Муслимдин жыйнактарында жок. Ошондуктан имам Юсуф аль Кардави бул ишенимдүү (достоверный) хадис эмес деген тыянак чыгарган [6].

Хаваридж – хариджия

Ал-Хаваридж – (жеке санда харидж) – чыгуу; «чыгуучулар», «козголоңчулар», «бирдикти бузуучулар», «жикчилдер» – халифачылыкта Али бен Аби Талиб (ра) жана Муавиянын тарапташтарынын ортосундагы бийлик үчүн күрөштүн жүрүшүндө пайда болгон Исламдын тарыхындагы эң алгачкы диний-саясий топтун жолун жолдоочулар [20], алар мусулман дүйнөсүндөгү экстремисттик агымдардын «түпкү аталары».

«Хариджийлер» терминине аныктама

1. Джабир ибн ‘Али аль-Марри шейх Абдул –Мухсиндин лекцияларынын кириш сөзүнө[12], Ибн Хаджардын «Фатх аль-Бари» 12/296 хадисине таянып, «харидж (хауаридж) «хариджа» деген, сөздүн көптүк саны жана тайпа

(таифа) дегенди билдирет. Исламдагы биринчи диний жаңылык ушул топко таандык», – деген. “Алардын пайда болору Суннада айтылган жана бул окуя Ислам коомунун тарыхындагы жаңы мезгилди – козголоң жана жиктешүү мезгилин туюнтат. Хариджилердин адашкандыктарын жактырышпаган, айыпташкан жана мусулмандарды алардан сак болууга үндөгөн Пайгамбардын (сав) көптөгөн хадистери, анын максатташтарынын айткандары бар. Хариджилер» деп аталгандыгынын себеби, алар бул коомдун мыкты адамдарына (сахабаларга) жана мусулмандардын (жамааттын) башкаруучуларына каршы чыккандыгынын (“хурудж”) себебинен болгон.

Аш-Шахристани: «Мусулмандар тегерегине жыйналган, мусулмандардын мыйзамдуу башкаруучусуна ким болбосун каршы чыкса, ал *хариджи*. Адилет халифтерге каршы чыкканбы, же алардан кийинки чынчыл кишилергеби жана ошондой эле кайсы учурда болсо да мусулмандардын башка башкаруучуларынабы - анын эч айырмасы жок», – деген.

2. Бул секта башка аталыштар жана какшык катары коюлган аттар менен да белгилүү. Ийяд казынын айтуусу боюнча «Пайгамбардын (сав) мындайлар жөнүндө «алар динден чыгышат» дегенине таянып, хариджилерди «*аль-марикъа*» (чыккандар) деп аташкан. Алар өздөрү мындан башка кандай ат болсо да курсан болушмак» деген имам ас-Суюта «Шарх Сунан ан-Насаи» (7/85) деген эмгегинде.

3. Аларды: – «харурийлер» деп да аташкан, анткени биринчи козголоңду алар Куфага жакын жердеги Харура кыштагында көтөрүп, кийин ошол жерге жайгашып алышкан.

4. Имам ан-Науауи (ан-Навави) 7/170 «Шарх Сахих Муслим» китебинде жана Халид аль-Муслих «Шарх акидатуль

вастиийа» деген эмгегинде аларды «ан-Нахрауандын адамдары» деп да коюшчу дешкен, себеби ошол жерден Али (ра) аларга каршы аттанып, алардын таш-талканын чыгарган.

5. «Аль-мухаккима» деген аталышты, ‘Али (ра) менен Муауиянын (Муавиянын) тынчтык келишимин «Сот Аллага гана таандык» деген аятка каршы келет деп, таануудан баш тартышып, салгылашууну уланта берүүнү талап кылышканда, коюшкан.

Хариджийлердин пайда болушунун себептери

Хариджийлик көз караштардын белгилери айрым адамдарда Мухаммед пайгамбардын (сав) тирүү кезинде эле байкала башталгандыгы хадистерде баяндалат. Бул сектанын негиздөөчүсү жана алардын эң алгачкысы Зуль-Хувайсара ибн ат-Тамим болгон. Ал жөнүндө Алланын элчиси (сав): «Чындыгында, силер намазыңарды жана орозоңорду алардын намаздары жана орозолоруна салыштырганда эч нерсеге арзыбагандай экен деп эсептейсиңер. Бул кишинин тукумдарынын ичинен адамдар пайда болушат, – алар Алланын Китебин жумшак үндөрү менен окуп турушат, бирок окугандары алардын алкымынан ылдый өтпөйт жана алар динден тешилген бутадан жебе учуп чыккандай болуп ыргып чыгышат!», – дегендиги имам Муслимдин Сахихинде (1064 номерде) белгиленген[9].

Бирок нагыз козголоң жана мусулмандардын жамаатынан чыгуу ‘Али ибн Абу Талиб башкарган заманда, хижранын 37-жылы «ат-Тахким» аталып калган окуядан кийин болгон. Бул топтун жетекчилери ‘Усман бин ‘Аффанды өлтүрүүгө катышкандыгына карабай, алардын биринчи көтөрүлүшү так ‘Алинин (ра) убагында болду. Ал эми Аллага баары жакшы белгилүү!

Төртүнчү халиф Али (ра) 657-жылы Сиффиндин жанындагы салгылашууда калыс сотко кайрылууга макулдугун бергендиги үчүн анын кошуунунда нааразычылык келип чыккан. Чыгыш таануучу Коровиковдун пикири боюнча «Алинин (ра) жол башчылыгына ишенимдери кетип, канааттанбоочулук пайда болгон 12 миң

жоокер «чечим Аллага гана таандык» деп, анын элдешүү мезгилинде Куфанын жанында жайгашкан кошунун таштап, Харура кыштагына кетип калышкан» [10]. *Аларды айрым авторлор ошол кездеги алгачкы аталышы боюнча «харурийлер» деп да коюшат.* Алардын ураан катары колдонгон «Өкүм жалгыз Аллага таандык» (*Лаа хукма илла лиллах*) деген негизги идеясы кийин ынангандыкка (итикад) айланып кеткен.

Бул окуя жөнүндө Украинанын муфтийи шейх Ахмед Тамим мындайча баяндайт: «Али (ра) тараптан бир сот – Абу Муса Ашари, экинчиси – Амр бен Ас, Муавия тараптан, маселени тынчтык жолу менен чечүүнү сунушташты. Бирок соттун мындай чечиминен улам Алиден (ра) бир тайпа бөлүнүп кетти. Ал топ мындай чечим динден чегингендик деп эсептеди. Алардын Куранды чечмелеши боюнча Али соттошконго макул болбошу керек эле. Муну кабыл кылбоонун өзү, алардын пикири боюнча, динден кайткандык. Мындай тайпаны хариджийлер деп аташты. Убакыт өтүп, хариджийлердин ичинде пикир келишпестик пайда болду. Алар болжол менен 20 агымга бөлүнүп кетишти. Алардын ар бири “жеке биз гана Исламга чындап берилгенбиз, калгандары андан четтеп кетишти,” – деген пикирде калышты» [11].

Бул тайпанын пайда болушунун себептери катары Ирактын эли Османдын (Усман) (ра) айрым туугандарынын иштерине нааразы болуп, аны жаман атка кондурушкан. Харижийлер Азирети Осман халифалыгынын акыркы алты жылында туура эмес иштерди жасаган деп эсептешет.

Экинчиден: жогоруда айтылган тынчтык келишиминен улам чыккан нааразылыкта Азирети Алиге (ра) каршы тарап аны бузушун талап кылып, «чечимди адамдар эмес, Алла гана кабыл алат» дешкен. Али (ра) Куфадан кайтып келгенде сегиз миң адамдан турган тайпа андан бөлүнүп жана Харура деген жерге чогулушкан.

Үчүнчү себеби: чоң күнөө жасагандарды каапыр деп, алар Алла жана Анын элчиси Пайгамбар (сав) тыюу салган чектен чыгууга (*гъуля*) кабылышты. Алардын

айрымдары аз күнөө кылгандарды деле «каапыр» дешкен.

‘Али бин Абу Талиб (ра) алар менен сүйлөшүүгө Ибн ‘Аббасты жиберген, анын натыйжасында алардын көбү өкүнүп, аны менен кайра эки же төрт миңи кайтып келишкен, булардын арасында Ибн аль-Каууа да болгон. ‘Али (ра) өзү да талкууга чыгып, аларга айкын далилдерди келтирип бергендиги баяндалат.

Хариджийлер Алиге (ра) каршы согушту ал 661-ж. өлтүрүлгөнгө чейин жүргүзүшкөн. Ошол эле учурда Муавияга да каршы жан аябай согушушкан. Алардын согушуу ыкмасы – атчандардын атайын тобу күтүлбөгөн жерден кол салып, күчү жетпей калса же башка коркунуч пайда болсо, кайра саздуу жердеги аскердик базасына кире качып кетчү.

Хариджийлердин саясий программаларына ылайык, халифти шайлаган мусулмандардын коому аны кайсы учурда болсо да кызматтан алууга жана эгер анын саясаты көпчүлүктүн кызыкчылыгына жооп бербесе, өлтүрүп койгонго да укугу бар. «Хариджийлер биринчилерден болуп күнөө кылып койгон мусулмандарды «динсиз» деп эсептегенди башташып, мусулман чоң күнөөлөрү үчүн түбөлүк Тозокто болот деп далилдөөгө тырышышкан, – дейт шейх Хамуд ат-Тувейджири, – Алардын көз карашы менен макул болбогондорду да «каапыр» деп жарыялашып, алардын өмүрүнө жана мүлкүнө биз кол салсак болот деп эсептешкен. Өздөрүнүн саясий жана диний каршылаштарын өлтүрүп коюуну алар кудайга жага турган иш деп ишенишкен. Алар Османга жана Алиге эч тиешебиз жок деп жарыялап жана аларды тангандыгын Аллага эң жакшы сыйынуу, дешкен[8].

Мындай көз караштагы тайпалар жана секталар бүгүнкү күндө да бар.

Ислам изилдөөчүлөрдүн жана араб тарыхчысы Табарининин белгилөөсү боюнча «чындыгында бул күрөш хариджийлердин шариатка каршы келген дин багытын жана саясий принциптерин тааныбаган мусулмандарга каршы багытталган. Ыкка көнбөс, интеллектуалдык жактан чектелген

күрөшчөндөрдүн ашынган фанатизми аларды бийликке эмес, көбүнчө тынч жаткан мусулман калкка каршы күрөшүп, көп убактарда аялдарды жана балдарды өлтүрүүгө алып келген. Мисалы, хариджийлер Пайгамбардын (сав) максатташын жана анын кош бойлуу аялын Исламды коргоо ураанына жамынып, өлтүрүшкөн. Халиф Осмонду (ра) дин уруксат берген жаңы маселе боюнча эле айыпташкан» [13]. Ошондуктан экстремисттердин идеологиясы эл арасында кеңири колдоого ээ болгон эмес.

Сабырдуулуктан оолак, сокур ишенимге өтө берилген хариджийлер суннийлер жана шиалар менен эле күрөшпөстөн, бири-бири менен да кармашышкан. Мунун натыйжасында, мусулман секталарын классификациялоо боюнча эң ири адис Абу-л-Музаффар ал-Исфараини (471/1078ж. каза болгон) белгилегендей, хариджийлердин арасында өз ара ажырымдар пайда болуп, алар жети топко бөлүнүп кеткен [14]. (Айрым булактарда он сегиз тайпага бөлүнүшкөн деп айтылат).

Алардын ирилери: *мухакимилер, азракийлер, надждилер, байхасилер, аджрадилер, салабилер, ибадилер, сифрилер (аль-Мухаккима, аль-Азарики, ан-Надждат, аль-Бахисиййа, аль-‘Аджарида, ас-Са’алиба, аль-Ибадиййа и ас-Сафариййа)* болгон. Калгандары булардан тарагандар. Алардын айрымдары, өзгөчө аджрадилер жана ибадилер дагы көптөгөн майда топторго бөлүнүп кетишип, жалпысынан хариджийлер жыйырмадан ашык сектаны түзүп калгандыгы жөнүндө «аль-Фарку байналь-фирак» (54 бет) «Маукиф ахль ас-Сунна уаль-джама’а мин ахлиль-ахуа уаль-бида’(1/138) эмгектерде баяндалат.

Биз изилдеп жаткан маселеге көбүрөөк көңүл бурууга ылайыгы – Абу Рашид Нафия аль-Азрак тарабындагылар – азракийлер *күнөө кылып койгон мусулманды, ал ким болбосун, каапыр, динден кайткан деп эсептешкен жана ага Исламдын чөйрөсүнө кайра келүүгө тыюу салышкан.* Ибадийлер да ушундай көз карашта болушкан.

Мисалы, азракийлер Мухаммед пайгамбардын (сав) аялы Айшаны жана

Алланын элчисинин (сав) бир нече максатташтарын динсиздер деп айыпташкан [13]. Азракийлер диний жана саясий себептерге жана шылтоолорго таянып, өлүм жазасына өкүм чыгарууну жакташкан жана *алардын көз караштарын колдобогондордун ар бирин аялдары, балдары менен кошо көзүн тазалоо керек деп чечим чыгарышкан. Алардын ишенимин колдосо да, өлүм жазасын ишке ашырууга катышпагандарды динсиздер деп жарыялашкан.*

Хариджийлердин ишеними боюнча адамдын динге бектигин анын аракеттерине карап аныкташ керек; оор күнөө кылгандарды алар күнөөлүү мусулман дебестен динден четтеген - каапыр деп эсептешет. Хариджийлердин бул чечимин кийинки муундагы экстремисттер айныксыз өздөштүрүп алышкан. Андан башка, адилетсиз башкаруучу жөнүндөгү жобону да мурас кылып алышкан [16]. Мусулман аалымдарынын көпчүлүгүнөн айырмаланып, хариджийлер адилетсиз башкаруучуну тактан кулатуу (түшүрүү) керек деп эсептешкен. Аалымдар болсо кандай башкаруучу болсо да, ал ээн баштыктан (баш-аламандыктан) жакшы деп эсептешкен.

Исламда хариджийлик динге каршы деп таанылат. Муну Египеттин муфтийи ХХ кылымдын аягында Фарадждын “Унутулган милдет” деген китебин сындап жатып, айткан. Ал авторду хариджий деп атап, муну менен ал Исламга таандык эмес экендигин баса көрсөткөн.

Ахл ас Сунна ва-л-жамаанын хариджилерге карата позициясы

Ахл ас-Сунна ва-л-жама’анын (*Ахлю-Сунна уаль-джама’а*) тарапташтары хариджийлерди “динге жаңы тартип киргизген жана мусулмандардын биримдигин бузган, адашкан агымдын өкүлдөрү” деп бир пикирден эсептешет. Бирок алар мусулманбы же жокпу деген маселеде окумуштуулар эки пикирде экендигин имам ас-Суюта «Шарх ан-Насаи» 7/85 деген эмгегинде жазган. Эң туурасы деп, алар каапыр эмес деген бүтүмдөрүн имам ан-Науауи («Шарх Сахих Муслим» 1/170); шейхуль-Ислам Ибн Таймийа («Минхадж ас-Сунна» 5/248); жана имам аль-

Манауи («Файд аль-Къадир» 3/50) айтышкан. Пикирлештер бир добуштан алар менен салгылашуу керек дешкен, бирок аларды «каапыр» дешпеген. Хариджилер тыюу салынган канды төгүп жана мусулмандардын мүлкүнө кол сала баштаганча алар менен согушкан эмес. Себеби Хадисте “Мусулманда башка мусулман үчүн баары тыюу салынган: анын каны, анын байлыгы жана анын абийири”; “Ар бир мусулман үчүн (башка) мусулмандын өмүрү, абийири жана мүлкү кол тийгис (болушу керек)”[17], – деп айтылган.

Согуштун чыккан себеби хариджилердин динге ишенбегендиги эмес, алардын аёосуз адилетсиздигинен алдын ала сактануу болгон. Ошондуктан максатташтар алардын аялдарын туткунга алышпаган жана мүлктөрүн олжолошпогон. Хариджилерди каапыр деп эсептебегендиктерине дагы бир далил: пайгамбардын жолундагылар алардын артында намаз окушкан. ‘Абдуллах ибн ‘Умар и жана башка сыналган күжүрмөн максатташтар (Алла аларга ыраазы болсун) Наджд аль-Харурийин аркасында туруп намаз окушкан. Алар хариджилерге хадистерди, укук маселелерин айтып беришип, кадимки мусулмандардай эле мамиле жасашкан. Имам аль-Бухари эскергендей, Ибн ‘Аббас болсо Наджда аль-Харурийин суроолоруна жооп берип, Нафи’ аль-Азрак менен кадимки мусулмандарча талкууга түшүп, Курандагы айрым суроолор боюнча пикир алмашкан. Мусулмандар хариджилерге мындай жакшы, тынч мамилени хариджилер аларды динден чыккандар деп айыптаганга чейин жасап келишкен.

Пайгамбар (сав) хариджилерди каапыр дебей, а түгүл алар анын коомунан чыгарын кабарлаганда да, ал “булар Тозокто түбөлүккө калат” деген эмес.

Мусулмандардын башкаруучулары аларга баш ийбегендер менен согушканды эч качан токтотушпагандыгы белгилүү. Илимдүүлөр да хариджилер менен күрөшүүгө катышып, башкаруучуларды аларга каршы жихадга үндөшкөн. Алар хариджилер менен күрөшүүнүн артыкчылыктары жөнүндө бүтүндөй китептерди жазышкан, андыктан

мунун туура экендигинде эч кимде күмөн болбогон.

Билими барлар, кайсы гана мезгилдин мусулмандары болсо да, коомдо хариджилек идеялар, көз караштар пайда болгон учурда алардын жолун ээрчигендерди Аллага чакыруу жана алардын жаңылыштыгын түшүндүрүү менен дарылашы керек деп эсептешкен. Эгерде алар өз ишенимдеринен кайтпай, сөзгө келбей туруп алса, анда алардын зыянын күч колдонуу ыкмасы менен басып салыш үчүн алар менен согушса болот дешкен.

Пайгамбар (сав), анын максатташтары жана имамдар баяндаган хариджилердин эң кеңири тараган белгилери жана сапаттары

Имам аль-Аджурринин айтуусу боюнча: “Алгачкы жана кийинки муундагы окумуштуулардын арасында хариджилердин Алланын жана Анын элчисинин айткандарын аткарбаган эң начар адамдар экендигинде эки ача пикир болгон эмес”.

Жогоруда белгиленгендей, хариджилер болжол менен жыйырма топко бөлүнүп жана алардын көз караштары бири-биринен айрымаланып турат. Азыр алардын эң көп жайылган өзгөчөлүктөрү төмөнкүлөр болуп саналат.

1. Алар мусулмандарды чоң күнөө кылгандыгы үчүн динсиз деп айыпташат.

2. Алар менен макул болбогон мусулмандарды каапыр деп күнөөлөп, алардын мүлкүн жана жанын (өмүрүн) (алса) уруксат деп эсептешет.

3. Алар мусулмандардын мыйзамдуу башкаруучусуна каршы көтөрүлүшкө уруксат беришет. Бул алардын ишеними жана дининин негизи.

Бирок өз өмүрүн жана мүлкүн ким кол салса да сактап калуу милдет болгонуна карабай, Пайгамбар (сав) башкаруучуларды жалпыга тиешелүү бул эрежеден сырткары кылган. Алланын элчиси (сав) айткан: «Башкаруучуну уккун жана моюн сунгун, а түгүл ал сени жонундан сабап жана мүлкүндү тартып кетип жатса да!» [18]. Имам Ибн аль-Мунзирдин айтканы боюнча... хадис билгичтердин баары башкаруучу бул эрежеден сырткары, ага ал тарабынан адилетсиздик болсо чыдаш керектиги жана ага каршы

чыгууга болбой тургандыгы мурунтан айтылып калган.

Мындай далилдер абдан көп жана алар хариджилердин жаңылыш жолдо экендигин айгинелеп турушат.

4. Алар башкаруучулардын күнөөлөрүн издеп жана жалпыга жаман атты кылып, элди баш аламандыкка түртүшөт.

Азыркы учурда деле кээ бир мусулмандар жетекчилерди көпчүлүк алдында же өз лекцияларында тилдеп, каралагандарга суктанышат. Бул Пайгамбардын (сав) буйругуна туура келбейт, ал: «Эң жакшы жихад – адилетсиз башкаруучунун көзүнчө айтылган чындык»[19], – деген».

5. Алар адамдардын ниеттерин жана алардын жүрөктөрүндө эмне барын билүүчүлөрдөн экендигин ырастагылары келет.

Тилекке каршы, хариджилердин бул жаман сапаты биздин учурда да бир топ мусулмандарга тиешелүү. «Бул ак ниет, а бул – анткор» деген сөздөрдү көп эле укса болот. Мунун адепсиздиги, туура эместиги – адамдар жөнүндө мындай бүтүмдөрдү айтуучу, ал үчүн жабык, Алладан башка эч ким билбей турган нерселерди айтып, баа бергиси келгендигинде. Ал кишини мактап же жемелеп жатабы, эч кандай айрымасы жок.

6. Аларда өздөрү жөнүндө жакшы пикир, башкалар жөнүндө жаман.

7. Алар жакшы деп чындыгында андай эмести эсептешет жана мусулмандар жашап жаткан жерди каапырлардын жери дешет.

8. *Алар мусулман эместердин өлкөлөрүндө жашашат.*

9. Ишенимдерин актоо үчүн эки ача жана шектүү ой-пикирлерди пайдаланышат.

10. Сыйынууда жана такыбалыкта тырышчаак боло алышат.

11. Алар жаш жана акылсыз.

12. Алар жат, уят нерселерди өзгөртүү, жихад сыяктуу жакшы чакырыктар жана бийик маанилүү ураандарга жамынышат.

13. Алар окумуштууларды каралашат жана каапыр деп күнөөлөшөт.

14. Алардын арасында чыныгы илимдүүлөр (окумуштуулар) жок.

15. Алардын белгилеринин бири башын (чачын) кырдыруу.

16. Максаттарына жетиш үчүн алар калпты колдонушат.

17. Өз пикирлерин тез-тез алмаштырышат.

18. Мусулмандар менен тынчтык келишимдеги мусулман эместерди өлтүрүүгө жол (уруксат) беришет.

19. Алар террористтик акттарды жасоого болот деп эсептешет. Шейх Салих ас-Сухайми: «Өздөрүн «аль-джихад» деп атап алган, бирок жихадга эч тиешеси жок топ – бул биздин кылымдын хариджилери! Хариджилер алар ‘Усманды жана ‘Алини өлтүргөн замандарда пайда болушкан, жана Пайгамбар (сав) айткандай, Дадджал пайда болгонго чейин болушат. Алар бутпарастарды калтырышат жана мусулмандарды өлтүрүшөт. Алар Куран окушат, бирок ал алардын алкымынан төмөн түшпөйт. Пайгамбар (сав) аларды «Оттун иттери» деп атаган. Алар каапырлардын жери деп эсептеп, ислам өлкөлөрүндөгү мусулмандарды өлтүрүшөт!», – деген.

Хариджий болуш үчүн анда бардык аталган сапаттардын болушу милдеттүү эмес, алар ар кандай топторго бөлүнгөндүктөн айрымдарына кээ бир сапаттар көбүрөөк мүнөздүү болушу мүмкүн.

Хариджийлердин ишин улантуучулар жана алардын кийинки муундарга таасирлери, таралуусу

Жакынкы Чыгыштагы араб урууларынын коомунан башталган Ислам дини акырындап эң зор аймактарга жайылган кезде ар кандай маданияттагы жергиликтүү элдердин каада-салттарына, үрп-адаттарына, ишенимдерине дуушар болгон. Шариатка каршы эмес салттар, ишенимдер, айрыкча ханафи мазхабын кармангандардын арасында сакталып, динге ылайыкташтырылып кеткен. Бирок консервативдик көз караштагы мазхабды тутунган мусулмандар муну Пайгамбардын (сав) жолунан четтегендик катары кабыл алып, баштапкы «таза» исламга кайтууну талап кылышкан.

Алардын бири диний-саясий кыймылдын жана догматикалык-укуктук

ханбалилер (ханабила) мектебинин негиздөөчүсү *Ахмад бин Ханбал (780-855)* «исламды жаңы эрежелерден сактап калуучу» деген атка ээ болгон окумуштуу эле. Кийинчерээк ал анын ысмы менен аталып калган жаңы диний-саясий кыймылдын идеялык жол башчысы катары таанылган.

IX кылымдын 20 – 40-жылдарындагы кризистердин натыйжасында мусулмандардын коомунда түзүлгөн диний-саясий кырдаалды баалап, Ахмад бин Ханбал «Мухаммед пайгамбардын (сав) жана анын жолун улантуучулардын биринчи муунунун мезгилиндеги «исламдын алтын кылымында» өкүм сүргөн тартипке кайтуу (кайрылуу) керек экен» деген жыйынтыкка келген. Ал Аббасиддер династиясынан чыккан багдаддык халифти сынга алган деген маалыматтар бар. Бул диний аалымдын чыгармаларында «жаңы эрежелердин (тартиптердин) концепциясын иштеп чыгууга негизги көңүл бөлүнүп, ага ылайык Куран жана хадистер менен негизделбеген жана беделдүү мусулмандардын алгачкы үч муунунун «макул пикири» менен (иджма') далилденбеген диндеги жана жашоо-турмуштагы бардык «жаңы эрежелер» (бида') айыпталышы керек» деген пикирди айткан.

Ибн ал-Джаузинин жана Ибн Аби Йа'ланын жазгандары боюнча «Ахмад бен Ханбал курайшилердин кайсы гана өкүлү болбосун халифатка укугу бар экендигин тааныган, бирок экинчи жагынан «адамдарга динге шектенүү жаратууга түрткү болгон» башкаруучуларды ордунан четтетүүгө болот деген. Ал диний-саясий күрөш жүргүзсө, «козголоң» (фитна) жасаса болот деп эсептеп, дүрбөлөңгө аралашкан учурда тутунган көз караштарын аягына чейин сактап калууга чакырган. Ахмад бен Ханбал диний аалымдар башкаруучуга таасир көрсөтүп турушу керек деп баса белгилеген» [20].

Мавлют Садрединдин «Чыгаан мусулмандар. Ахмад бин Ханбаль» деген макаласында айтылгандай: «Имам Ахмаддан «Таңдан түнгө чейин мечитте намаз окуп, дуба кылып, Алла Таала кайда болсом да мага ырыскы жиберет» деген адамды ким деп атаса болот?», – деп сурашканда «Ал билимсиз,

наадан адам. Ал Ислам жөнүндө эч нерсе билбейт», – деп жооп берген.

Өзүнүн жеке сапаттарынын, туруктуулугунун жана билимдүүлүгүнүн аркасы менен Имам Ахмад бүт мусулман дүйнөсүнө таанылган. Ал өз жолун, иджитихадда өз ыкмасын – төртүнчү мазхабды түзүп, кийин ал анын ысмы менен *ханбалийя* аталып калган. Ахмад бин Ханбал хадистердин эң чоң жыйнагын «Муснад» деген ат менен топтогон.

Азыркы мезгилде ханбалиянын «пайгамбардын сунналарына кайрылуу аркылуу жаңылыктарды киргизүүдөн исламды «жаңылоо» идеяларын исламды реформалоочулардын өкүлдөрү - ваххабилер кайра калыбына келтиришти. Ханбалиянын идеологиясы «Бир тууган мусулмандар» тарабынан кеңири колдонулууда.

Ахмад ибн Ханбалдан беш жүз жылдан кийин, Хижранын сегизинчи кылымында, анын ишин улантуучулардын бири, хариджийлердин идеяларынын жолун улантуучу болуп *ибн Таймия Таки ад-дин Ахмад* чыкты. Ахмад ибн Ханбалды жана *Ибн Таймияны ислам аалымдары чындыгында ваххабийлердин атасы жана азыркы экстремисттердин чоң атасы; салафия идеологиялык агымынын «руханий түпкү аталары» деп аташат.*

1981-жылы египеттик жумалык «Маю» басылмасы ибн Таймияны (жана анын негизги максатташтарын) «мусулмандардын ортосунда араздашуунун үрөөнүн сээп турган идеолог жана эмгектери - египеттик жаштарга зыяндуу таасир берүүчү эң кеңири тараган булак», деп белгилеген.

Ибн Таймия 1263-ж. Харранда туулган. Монголдордун кол салуусуна байланыштуу 1269-жылы үй-бүлөөсү Дамаскка көчүп, ибн Таймия атасы жетектеген Суккарийа медресесинде билим алып, 1284-жылы аны өзү башкарып калган. 1296-жылы Дамасктын Ханбалийя медресесинде сабак бере баштаган. 1306-1312-жылдарда Египетте жашаган, мусулман аалымдары менен талкууларга катышкан, антропоморфизмге таандык (*ат-ташбих*) деп айыпталып, түрмөгө камалган. Бошонгондон кийин «уруксат берилбеген

жаңы нерселерди киргизгендерге» (бид'а) каршы күрөштү улантып, кайра камакка алынган. 1313-жылы Дамаскка кайтып келип, медреседе сабак берген. Көз караштары өзгөрбөгөндүктөн кайра түрмөгө кесилген (1321, 1326жж.) жана сепилде каза болгон[20].

Ибн Таймия хариджиялар тарабынан коюлган “кимди мусулман дейт жана шариатты бузган башкаруучуга кандай мамиле кылынышы керек” деген суроолорду кайра козгогон жана кеңири караган. Алгачкы төрт халифтин мыйзамдуулугун тааныган, бирок “халифтер, имамдар шайлануу жолу менен бийликке келүү керек” деген суннийлердин концепциясын тааныган эмес.

«Ахмад Ибн Таймийя – жалган окумуштуу, анын адашкандыктары экстремисттик ваххабия сектасынын идеологиясынын негизин түптөдү, – деп жазылган «Окумуштуулар Ибн Таймийя жөнүндө эмне дешкен» деген макалада, – Ислам аалымдары, Ибн Таймийянын замандаштарынан баштап бүгүнкүлөргө чейин, бир добуштан аны адашкан жана ишенбеген деп таанышкан. Далил катары шейх Абдулла Аль-Харарийдин «Мухтасар аль-макалаятус-суннийя» деген китебинен үзүндүлөр келтирилген [21].

Чыгыш таануучу А.Е. Крымскийдин айтуусунда «дээрлик төрт кылымга жакын мезгил бою ибн-Теймийянын жана анын окуучуларынын чыгармалары, качан гана XVIII кылымдын орто ченинде аларды абдан терең окуп өздөштүргөн Недждик араб, байыркы бану-Тамим уруусунан чыккан бир жарды койчунун уулу, билимдүү дин таануучу Мохаммед ибн-Абд-аль-Ваххаб (1703 жылы туулган, карып, сокур болуп калганда, 1791 өлгөн) аларга практикалык багыттоо бергенге чейин абстракттуу теория бойдон кала беришкен» [22].

XVIII кылымда *Мухаммед бен Абд ал-Ваххаб* кайра козгогон Ибн Таймиянын идеялары *ваххабиянын* негизин түздү. Аталган аалымдардын жолун улантуучулар бара-бара «салафия» идеологиялык агымын калыптандырышкан да, исламды негиздөөчүлөрдүн – алардын атоосу боюнча адилет бабалардын (“салаф аль-салих”)

мурастарына кайтууга чакырышкан. Бул традицияны улантуучулардын эң таасирдүүсү салафияга өз атын берип, ал ваххабия делип калган.

“Сауд Аравиясынан саясий колдоо жана миллиарддаган мунайдолларларды алып жаткан ваххабия агымынын салафиясы – бүгүнкү жихадчылыктын булактарынын бири, – дейт саясий аналитик Джим Мьюир, Жихад Алланын жолундагы тырышчаактык аракетти туюндурат. Ал ар кандай формада болушу мүмкүн, бирок аны көбүнчө ыйык согуш жүргүзүү деп түшүнүшөт” [23].

Колдонулган адабияттар

1. Вайс М. Исламское государство: Армия террора / Майкл Вайс, Хасан Хасан. – Москва: Альпина нон фикшн, 2016, с.236-237.
2. Дафтари Ф. Краткая история исмаилизма: Традиции мусульманской общины: пер.с англ. – Москва: ООО “Издательство АСТ”: “Ладомир”, 2004, с.34.
3. Массэ А. Ислам. Очерк истории: пер. с франц. –Москва: ИПЛ, 1962, с.134.
4. Абу-л-Музаффар Ал-Исфараини. Ат-Табсир фи-д-дин ва тамйиз ал-фирка ан-наджийаан фирак ал-халикин. – Каир, 1359/1940, с.10-11.
5. Сахих Аль-Бухари, хадис 7288; Сахих Муслим (хадисы), Хадис 1337. – Бишкек, 2006, с.396.
6. Аль-Кардави Ю. Фатава му’асыр [Современные фетвы]: в 3 т. – Кувейт: аль-Калям, 2001. Т.3,с. 83-87.
7. Ислам. Энциклопедический словарь. – Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991.
8. Хариджиты и их современные идеологии // Лекция шейха ‘Абдуль-Мухсина Али ‘Убайкана / Подготовил Джабир ибн ‘Али аль-Марри. Собрал и подготовил на с.39.
9. Сахих Муслим (Хадисы) // Хадисы, упоминающие о хариджитах их свойствах. – Бишкек, 2006, с.315-319.
10. Коровиков А.В. Исламский экстремизм в арабских странах. – Москва: Наука, 1990, с.33-34.
 11. Держитесь «золотой середины» // Минарет, 1995, №15.
 12. Хариджиты и их современные идеологии. – Баку, 2007, с.7.
 13. Аш-Шахрастани. Книга о религиях и сектах. – Москва: Наука, 1984, с.110.
14. Прозоров С.М. Классификация мусульманских сект по «Ат-табсир фи-д-дин» Абу-л-Музаффара ал-Исфараини // Ислам. Религия, общество, государство. – Москва: Наука, 1984, с.98.
 15. Аш-Шахрастани. Книга о религиях и сектах. – Москва: Наука, 1984, с.110.
 16. Коровиков А.В. Исламский экстремизм в арабских странах. – Москва: Наука, 1990, с.34.
 17. Муслим, 2564; Сады праведных из слов господина посланника / Составитель имам Мухйи-д-дин Абу Закарийя бин Шариф ан-Навави, 1570. – Издательский Дом «Бадр», 2001. с.668-669.
 18. Сахих Муслим (хадисы), хадис 1848–0. – Бишкек, 2006, с.535.
 19. Хадис №168. Энциклопедия хадисов. – Режим доступа: <http://hadis.uk>
 20. Ислам. Энциклопедический словарь. – Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991, с.30.
 21. Окумуштуулар Ибн Таймийа жөнүндө эмне дешкен // Минарет, 2016, №1-2.
 22. Ваххабиты. XVIII-XX века. Историческое исследование / Составители С.А. Шумов, А.Р. Андреев. - М.: Монолит-Евролинц-Традиция, 2002. - 196 с.
 23. Мьюир Дж. Исламское государство: история с начала. – Би-би-си, 2016, 19 марта.

Рецензент: т.и.д., профессор Омурзакова Т.